

PROTI CYNISMU V INTERPRETACI DĚJIN *

Karl R. Popper

Ve svém dlouhém životě jsem se nikdy nenudil s výjimkou přednášek, zvláště přednášek ve škole, které u mne vyvolávaly jakési nesmírně bolestivé ochrnutí mozku. Zejména v hodinách dějepisu a zeměpisu to bylo téměř k nevydržení.

Proto snad lze omluvit, když se mnozí učitelé dějepisu snaží okořenit své vyučování určitou dávkou cynismu; a je pochopitelné, i když jistě ne omluvitelné, když při tom zacházejí příliš daleko a dělají z cynického pojetí dějin velkou módou.

Podle cynického pojmání dějin vládne všude - jak v dějinách, tak i jinde - vždy jen chtivost: lačnost po majetku, po penězích, zlatě a naftě, touha po moci. Tak to bývalo vždycky, říká cynik, a tak tomu bude asi navždy; despocie se v tom od demokracie o mnoho neliší - jenomže v demokracii je pokrytectví snad ještě horší.

Tento názor považuji nejen za nesprávný, nýbrž i za nezodpovědný právě proto, že se zdánlivě vyznačuje určitou hodnověrností. A pokládám proto za naléhavý úkol proti němu bojovat. Neboť je pro nás důležité, jak o sobě a svých dějinách smýšlíme; je to důležité pro naše rozhodování i pro naše jednání. Z tohoto důvodu jsem si také toto téma zvolil.

Cynická interpretace dějin je ze tří velkých módních pojetí historie, o kterých se zde chci zmínit, to třetí. V dnešní době se jeví jako přímé pokračování marxistické interpretace dějin, a ta se opět stala velkou módou po zhroucení nacionalistických a rasistických dějinných interpretací.

V Německu se pěstovala nacionalistická nebo rasistická interpretace dějin v době mezi napoleonskými válkami a pádem

Hitlerovy říše. Tím, že se stala velkou módou ještě před Hitlerem, vytvořila určitou duchovní atmosféru, světový názor, bez kterého by Hitler nebyl možný; a za tento světový názor máme co děkovat zčásti Napoleonovi a zčásti Hegelovi. Podle této koncepce byly dějiny bojem o nadvládu mezi národy a rasami. Tento boj se chápal jako boj o totální zničení. Porážka Hitlerovy říše by podle této teorie dějin tedy nutně znamenala konečné zničení německého národa. Je známo, že Hitler ke konci dělal ještě všechno pro to, aby se tato teoretická předpověď totální zkázy německého národa také prakticky splnila. Přes jeho snahy se tato předpověď naštěstí nerealizovala.

Teorie, která chce být brána vážně, bývá diskreditována tím, že se nesplní její předpovědi; a něco podobného se stalo i v tomto případě s velkou módou nacionalistického výkladu dějin. To ovšem přispělo k tomu, že se po hegelovské a nacionalistické interpretaci dějin stalo velkou módou pojetí marxistické; a to nikterak jen v bývalém Východním Německu. A poněvadž intelektuální zhroucení tohoto marxistického pojetí vedlo k nejnovějšímu vítězství třetí, cynické módy, musím se nejdříve poněkud blíže dotknout oné marxistické dějinné koncepce. Což bych udělal rád už proto, že boj proti marxistické interpretaci dějin hrál v mém životě důležitou roli.

Marxistická interpretace dějin je známa pod jménem „materialistické pojetí dějin“ nebo „historický materialismus“ - dvě jména, která obě pocházejí od Marxe a Engelse. Je to jakýsi obměněný výklad hegelovské filosofie dějin: dějiny tu už nejsou pojímány jako dějiny bojů mezi rasami, nýbrž jako dějiny bojů třídních. A ty mají jeden jediný cíl: podat důkaz - vědecký důkaz - , že socialismus (nebo komunismus - na slovech nezáleží) musí zvítězit a historickou nutností.

Tento údajný důkaz se poprvé objevuje na posledních třech stránkách Marxovy knihy *Das Elend der Philosophie* (Bída

filosofie), zprvu vydané francouzsky jako *Misère de la Philosophie* (roku 1847). Zde je tedy ten důkaz:

Dějiny jsou dějinami třídních bojů. V naší době (Marx knihu píše v roce 1847) jde o boje mezi buržoazií, vykořisťovateli, kteří jsou od doby Francouzské revoluce vládnoucí třídou, a mezi proletariátem, třídou pracujících, kteří jsou vykořisťováni. Tento boj může skončit jen vítězstvím pracujících, neboť poté co se třídně uvědomí a zorganizují, mohou zastavit výrobu. „Všechna kola musí stát, bude-li si dělník přát.“ To znamená, že pracující vlastně mají materiální moc ve svých rukou, i když si toho ještě nejsou vědomi. Kromě toho jsou v převážné většině. Musí tedy dojít k jejich emancipaci, k jejich vítězství v takzvané „sociální revoluci“. Ta pak musí skončit likvidací buržoazie – v procesu, jež zabezpečí diktatura vítězného proletariátu.

Tak vznikne společnost skládající se jen z jedné třídy, beztřídní společnost pracujících. Neexistuje už tedy žádná vládnoucí třída, a proto - jakmile je zlikvidována buržoazie – není už vládců ani ovládaných. A protože přece všechny války mohou být jen válkami třídními, dochází s touto beztřídní společností k dlouho vytouženému míru na zemi. -

To je ve stručnosti vědecky se tvářící důkaz, že k socialismu musí dojít s „dějinnou nutností“.

Marx sám vznáší už v roce 1847 na předposlední straně své *Bídy filosofie* námitku: Nemůže snad po zmizení staré třídní společnosti dojít k nějaké nové třídní nadvládě, která bude uplatňovat novou politickou moc? Na tuto otázku evidentně rozhodujícího významu odpovídá Marx jediným slovem: „Ne!“ . Má nejspíš za to, že se třída pracujících štěpit nebude. Nepředvídá, že podobně, jako tomu bylo ve Francouzské revoluci, dojde k rozkolu mezi novou vládnoucí třídou napoleonských diktátorů, podporovanou její byrokracií, policií a katovskými

pacholky, na jedné straně, a všemi ostatními lidmi na straně druhé.

Nárok marxismu na to, že se předpověď nutného propuknutí sociální revoluce a neodvratitelného příchodu socialismu dá vědecky prokázat - stejně jako lze předpovědět sluneční zatmění pomocí Newtonovy mechaniky nebeských těles -, v sobě obsahuje strašné morální nebezpečí. To jsem zažil sám na sobě v zimě roku 1918-1919, po skončení první světové války, když mi bylo 16 a půl roku. Mladý člověk, který se dá napálit důkazem historické nutnosti socialismu a uvěří v ni, cítí pak hlubokou morální povinnost pomáhat při tom; dokonce i potom, když vidí, jako tehdy já, že komunisté často lžou a používají morálně zavrženíhodných prostředků. Neboť pokud socialismus přijít musí, potom je zřejmě skutečně zločinné bojovat proti jeho příchodu; je dokonce povinností každého podporovat tento příchod, aby všechno, co musí nastat, narazilo na co nejmenší odpor. Jako jednotlivec není člověk dost silný, je tedy nutno jít s hnutím, se stranou a loajálně ji podporovat; i tehdy, když to znamená, že podporujeme nebo aspoň mlčky spolkneme věci, které se nám morálně přičí. Je to mechanismus, který musí vést k osobní zhoubě. Člověk přijímá čím dál tím víc intelektuálních zchytralostí, výmluv a lží. A když se překročí jistý práh, potom je člověk - jak se zdá - už ochoten ke všemu. To je cesta k politickému terorismu, k zločinu.

Já sám jsem tomuto mechanismu unikl asi po osmi týdnech. Krátce před svými 17. Narozeninami jsem se marxismu provždy vzdal a odsoudil jsem jej. Pod dojmem smrti jednoho mladšího kamaráda, který byl při demonstraci policií zastřelen, jsem si položil otázku: „Víš vůbec, zda tento údajně vědecký důkaz skutečně kriticky? Můžeš odpovědně druhé mladé lidi utvrzovat v tom, aby dali v sázku svůj život?“

Zjistil jsem, že jedinou poctivou odpovědí na tyto otázky je jasné „Ne“. Opravdu jsem marxistický důkaz kriticky nepřezkoumal. Spoléhal jsem se zčásti na souhlas druhých, kteří se asi zase spoléhali na druhé a mezi nimi také na mne: šlo o ujišťování spočívající na vzájemnosti, v němž se všichni zúčastnění – ovšem nevědomky – navzájem vždy znovu svádějí k čemusi lživému; stav, který jsem poznal sám na sobě a který zřejmě nejvýrazněji zachvátil stranické vůdce.

Uvědomil jsem si, že všechno je závislé na marxistickém důkazu, který se týká příchodu beztržní společnosti. Avšak tento důkaz se hroutí přesně tam, kde Marx uviděl možnost protiargumentu a popřel jej. Je nabíledni, že právě straničtí vůdci vytvářejí za pomoci strany základ „nové třídy“, a tak maří Marxovu naději; tvoří onu „novou vládnoucí třídu“, která obelhává své budoucí poddané – a nedůvěřuje ji, ač sama jejich důvěru vyžaduje. Již před svým vítězstvím a před diktaturou byli tito partajní předáci pány, kteří každého, kdo kladl nějakou nepříjemnou otázku, ze strany vyhodili. (Pozabíjet takové lidi ještě nemohli.) To byl jejich způsob, jak vést rozhovor a dávat odpovědi. To byl zdroj stranické disciplíny.

Měl jsem veliké a nezasloužené štěstí, že jsem to všechno v pravý čas nahlédl. O svých 17. narozeninách jsem dal marxismu navždy vale. Co by asi ze mne bylo, kdybych byl spolupracoval dále? Dokonce takový člověk jako Sacharov, ten statečný a odvážný disident, propadl nadlouho marxistickému důkazu do té míry, že dal nejprve Stalinovi (prostřednictvím jeho katana Beriji) a později Chruščovovi do rukou nejstrašnější zbraně hromadného ničení, jaké kdy byly vynalezeny: dokonce ve své slabší variantě překonávala účinnost Sacharovovy superbomby „hirošimskou bombu několikrát“. **

Já sám jsem se později setkal s významnými přírodovědci, kteří věřili marxistickému důkazu a byli v komunistické straně. Jsem

hrdý na to, že jsem jednoho z největších, který k nim patřil, dokázal pohnout k tomu, aby vystoupil. Byl to velký biolog J. B. S. Haldane.

Sacharov při příležitosti Stalinovy smrti omlouval jeho zločiny jako humanistické činy, protože (jak si myslel) při sociální revoluci, která má z lidského hlediska rozhodující důležitost, musí nevyhnutelně docházet i k takovým věcem. Mně však bylo naštěstí už velmi brzo jasné, že člověk smí za své ideály obětovat jenom sebe sama a nikoho jiného.

I když cílem a účelem Marxova důkazu bylo zabezpečit nutný příchod socialismu a míru na zemi, existují v marxistickém pojetí dějin i jiné rysy, které je snad možno označit za vulgárně marxistické. Mohu je krátce shrnout takto: Všichni lidé kromě těch, kteří bojují za socialismus, nemyslí na nic jiného než na svůj prospěch. Pokud to nepřiznávají, jsou to podvodníci a pokrytci. Ano, jsou to zločinci ve velkém stylu. Neboť pokoušejí-li se příchod socialismu zadržet, ne souvinu za všechny lidské oběti, které je nutno revoluci přinášet. Právě odpor proti nezadržitelné revoluci je tím, co nutí revoluci k násilnostem. To chtivost těchto zločinců vede revolucionáře k prolévání krve.

Nyní přistoupím k třetí velké módě v interpretaci dějin.

Je jasné, že když z marxistické teorie vypustíme příchod socialismu, dostáváme se rovnou k cynické interpretaci dějin. Není k tomu zapotřebí žádné nové ideje. Leda pesimistické myšlenky, že tomu tak vždycky bylo a asi tomu tak vždy bude: i ve společnosti okázalého blahobytu hrají hlad, vyhánění, válka a bída ještě stále hlavní roli, protože sociální svět ovládají chtivost moci a zlata, chtivost nafty a špinavý zbrojní průmysl.

Marxismus, a proto i cynismus učí, že to všechno existuje přirozeně v nejbohatší ze všech zemí, ve Spojených státech

amerických. A tak dochází v ostatních zemích, zejména v těch, které jsou co do bohatství další v pořadí, k antiamerikanismu.

Tím končím svůj skromný náčrt soudobé tak velice módní cynické dějinné koncepce a obou jejích vlivných a nebezpečných předchůdců. A rázným obratem se teď dostávám k vysvětlení svých vlastních názorů.

Jak rázný tento obrat je, poznáte z toho, co teď řeknu a co bych mohl do jisté míry zvolit jako název druhé poloviny své přednášky. Tento název zní: Jsem optimista.

Jsem optimista, který o budoucnosti nic neví, a proto nevyslovuje žádné odpovědi. Tvrdím, že musíme udělat zcela ostrý řez mezi přítomností, kterou můžeme a máme posuzovat, a budoucností, která je doširoka otevřená a kterou můžeme ovlivnit. Máme proto mravní povinnost dívat se na budoucnost úplně jinak než na jakési prodloužení minulosti a přítomnosti. Otevřená budoucnost obsahuje nedozírné a morálně zcela rozdílné možnosti. Proto náš základní postoj nesmí být určován otázkou „Co přijde?“, nýbrž otázkou „Co máme dělat, abychom svět alespoň trochu zlepšili? A to i když víme, že budeme-li skutečně s to něco k zlepšení světa udělat, mohou to příští generace třeba všechno opět pokazit.“

Druhá polovina mé přednášky má tedy opět dvě poloviny: Zaprvé můj optimismus týkající se přítomnosti. Zadruhé můj aktivismus vzhledem k budoucnosti.

Řeknu rovnou, že k optimismu mě znovu přivedla moje první návštěva Spojených států v roce 1950. Od té doby jsem byl v Americe snad dvacetkrát nebo pětadvacetkrát a můj dojem se stále víc prohluboval. Tamta první návštěva mě jednou provždy vytrhla z deprese, která vznikla z převládajícího vlivu marxismu v poválečné Evropě. Moje kniha Otevřená společnost a její nepřátelé, kterou jsem začal psát v roce 1938 po Hitlerově vpádu

do Rakouska, vyšla konečně roku 1945; ale přes dobré recenze a značný odbyt se zdálo, že nebyly s to ovlivnit vítězné tažení marxismu.

Musím hned blíže vysvětlit hlavní body svého optimismu.

1. Ještě jednou opakuji, že můj optimismus se týká výhradně přítomnosti a ne budoucnosti. Nevěřím, že existuje něco takového jako zákon pokroku. Neexistuje ani ve vědě, ani v technice. Pokrok se ani nemůže označit jako pravděpodobný.

2. Tvrdím, že na Západě žijeme v současné době v nejlepším sociálním světě, jaký kdy existoval – a to přes velezradu většiny intelektuálů, kteří hlásají nové náboženství, pesimistickou víru, podle které žijeme v morálním pekle a hyneme fyzickou a morální špínou.

3. Tvrdím, že toto pesimistické náboženství je nejenom holá lež, ale že nikdy předtím neexistovala společnost, která by tak přála reformě jako naše. Tím zároveň anticipuji jeden z nejdůležitějších bodů.

4. Tato radost z reformy je výsledek nového etického odhodlání obětovat se, odhodlání, které se ukázalo už v obou světových válkách, a to na obou stranách. V sedmileté válce musel Friedrich II. Ještě své lidi nutit k tomu, aby pohlédli smrti do tváře. Známe je jeho zvolání: „Vy chlapi, to chcete žít věčně?“ Ukázalo se však, že stačí apelovat na etické hodnoty, jako je povinnost a vlast v Německu a vlast, svoboda mír na Západě; a na obou stranách kamarádství.

Jak už jsem naznačil, domnívá se i na základě vlastní zkušenosti, že síla komunismu spočívá na jeho etickém apelu; a podobně je tomu s mírovým hnutím. A domnívám se také, že mnozí teroristé

reagovali původně na určitý etický apel, který je však zapletl do oné vnitřní proľhanosti, o níž jsem se už zmínil.

Bertrand Russell, s nímž jsem se po mnoho let cítil spřízněn, do té doby, než ve stáří upadl do rukou jednoho komunistického tajemníka, píše, že problém naší doby spočívá v tom, že jsme se intelektuálně vyvinuli příliš rychle a morálně příliš pomalu, a že když jsme objevili jadernou fyziku, nerealizovali jsme v pravý čas nezbytné morální principy. Jinými slovy: podle Russella jsme příliš chytrí, ale morálně příliš špatní. S Russellovým názorem souhlasí mnoho lidí, také mnoho cyniků. Já si myslím pravý opak. Myslím, že jsme příliš hodní a příliš hloupí. Snadno nás ovlivní teorie, které apelují přímo nebo nepřímó na naši morálku, a my nejsme k těmto teoriím dostatečně kritičtí; nestačíme na ně intelektuálně a stáváme se jejich dobrovolnými a ochotnými oběťmi.

Chtěl bych shrnout pozitivní stránku svého optimismu asi takto: Žijeme v překrásném světě a tady, na Západě, jsme si vytvořili nejlepší sociální systém, jaký kdy existoval. A trvale se snažíme jej zlepšovat a reformovat, což není nijak jednoduché. Mnohé reformy, které se nám nabízejí jako nadějnó, se bohužel ukazují jako pochybené. Neboť jedním z nejdůležitějších poznatků je, že následky našeho sociálněpolitického jednání jsou často úplně jiné, než jsme zamýšleli a než jsme mohli předvídat. Přesto jsme toho dosáhli víc, než mnozí z nás doufali (například já sám).

Mohu to tedy shrnout: Ideologie, která v současné době převládá a podle níž žijeme v morálně špatném světě, je veskrze lživá. Spoustu mladých lidí zbavuje odvahy, takže jsou nešťastní – ve věku, kdy snad dokonce ani nemohou žít, nejsou-li podepřeni nadějí. Jak jsem to už stručně formuloval, nejsem optimistou, pokud jde o budoucnost. Neboť budoucnost je otevřená. Neexistuje žádný historický zákon pokroku. Co bude zítra, nevíme. Jsou tu miliardy možností, dobrých i špatných, které

nemůže nikdo předvídat. Odmítám prorocké stanovení cíle oněch tří dějinných interpretací a trvám na tom, že z morálních důvodů nesmíme na jejich místo dosazovat nic. Je pochybené i jen se pokoušet o extrapolaci z historie – třeba tím, že ze současných tendencí děláme závěr o tom, co se stane zítra. Myšlenka, že dějiny jsou jakýsi proud, jehož další tok lze alespoň zčásti předvídat, je pokusem udělat z obrazu, z metafory určitou teorii.

Jedině správným postojem je dívat se na minulost úplně jinak než na budoucnost. Minulé události jsme povinni historicky a morálně posoudit, abychom zjistili, co je možné a co eticky správné. A nemáme se vůbec nijak pokoušet vyvodit z minulosti směry a tendence pro předpověď budoucnosti. Neboť budoucnost je otevřená. Stát se může všechno. V tomto okamžiku existují v Sovětském svazu tisíce Sacharovových superbomb a existuje určitě také mnoho megalomanů, kteří by jich rádi použili. Lidstvo může být zítra vyhlazeno. Ale existují i velké naděje: je bezpočet možností, že budoucnost bude ještě daleko lepší než přítomnost.

Bohužel není patrně snadné tomuto postoji k budoucnosti porozumět a je mnoho intelektuálů, kteří tento řez mezi minulostí a přítomností na jedné straně a budoucnosti na straně druhé nejsou prostě schopni udělat; intelektuálů, kteří se od marxismu naučili trvat na tom, že vždy nějaký chytrý člověk musí být schopen ukázat směr cesty do budoucnosti. Často se mi naznačuje, že můj optimismus musí být alespoň jakýmsi skrytým indikátorem nějakého směru, neboť optimistou ve vztahu k přítomnosti nemůže být někdo, kdo není zároveň optimistou vzhledem k budoucnosti.

Já však tvrdím, že všechno, co nám můj optimismus ve vztahu k přítomnosti může poskytnout pro budoucnost, je naděje. Může nám dát naději a pobídku; neboť když jsme dokázali tolik věcí zlepšit, není podobný výsledek nemožný ani v budoucnu. Například od osvobození služek ve 20. letech neexistuje na

Západě prakticky žádné otroctví. Alespoň v tom smyslu je Západ svobodný a můžeme na to být hrdí.

Pokud jde o budoucnost, nemáme se tedy pokoušet prorokovat, nýbrž jen se snažit jednat mravně správně a odpovědně. To nám však ukládá povinnost naučit se na přítomnost dívat správně a ne barevnými brýlemi nějaké ideologie. Můžeme se z ní učit, poučit se ze skutečnosti, čeho je možné dosáhnout. Díváme-li se na skutečnost brýlemi některé z těch tří ideologických dějinných koncepcí, provinujeme se proti povinnosti učit se.

Budoucnost je otevřená a my jsme odpovědni za to, že ze sebe vydáme to nejlepší, co můžeme, abychom budoucnost udělali ještě lepší, než je přítomnost. To však předpokládá svobodu. Za despotie jsme otroky a otroci nejsou plně odpovědni za to, co činí. Tím se teď dostávám ke své poslední hlavní tezi. Ta zní:

Politická svoboda – svoboda od despotie – je nejdůležitější ze všech politických hodnot. A o politickou svobodu musíme být stále připraveni bojovat. Svobodu můžeme vždy ztratit. Nikdy nesmíme složit ruce do klína s vědomím, že je zabezpečena.

Jsem toho názoru, že v despotii jsou všichni lidé v nebezpečí, že zradí lidstvo, a tím sami ztratí svou lidskost, že budou dehumanizováni. Dokonce lidé jako Andrej Sacharov (který pozdějším obdivuhodným chováním dokázal, že má odvahu despotii odporovat), dokonce takový člověk se mohl, když byl mladší, chovat jako nějaký sadistický zločinec. Sacharov nejenže, jak už jsem se toho dotkl, úspěšně pracoval na tom, aby nejhoršímu Stalinovu katanovi, sadistovi Berijovi, vtiskl do zakrvácených rukou nejstrašnější prostředky masového ničení, nýbrž rozvinul ještě strašnější plán jejich využití pro potřeby ruského loďstva. Jeden vysoký důstojník tento plán odmítl s tím, že odporuje jeho vojenské cti. Sacharov vypráví, jak se zastyděl. To všechno se stalo proto, že byl zaslepen onou hanebnou a

pomatenou marxistickou ideologií a že věřil na poslání velkého humanisty Stalina – neboť za takového jej považoval. Tak se ze Sacharova v atmosféře této despotie stala na určitý čas přímo rozumu zbavená bestie. Jen na čas, ale přece jen na dosti dlouhou dobu k tomu, aby připravil největší myslitelné neštěstí; a aby nad každým živým organismem zavěsil Damoklův meč.

Despotie nás zbavuje naší lidskosti, neboť nás olupuje o lidskou odpovědnost. Kdo se chce v despotii řídit svým svědomím, ten zjistí, že chce něco nemožného: dostává se do neřešitelných konfliktů, například do rozporu mezi povinnostmi vůči svým nejbližším a povinností stát při pronásledovaných; a v každém případě s povinností nepodílet se na pronásledování. Musí mít velkou odvahu nezaměňovat si sám před sebou své skutečné povinnosti s takzvanou povinností vůči svým nadřízeným despotům, s onou povinností, kterou Sacharov slíbil Chruščovovi splnit a na kterou se odvolával – úplně obdobně jako němečtí váleční zločinci.

Jak despotie ničí lidskou povinnost a lidskou odpovědnost spolu s lidmi, kteří se jim snaží dostat, vidíme na nezapomenutelném příkladu Bílé růže, onoho přátelského kroužku mnichovských studentů a jednoho jejich učitele, kteří v zimě roku 1942/3 vyzývali pomocí letáků k odporu proti Hitlerově válce. Sourozenci Hans a Sophie Schollovi byli spolu s Christophem Probstem popraveni 22. února 1943; Alexander Schmorell a profesor Kurt Huber 13. července 1943; Willi Graf 12. října 1943. Hansi Schollovi bylo 24 let, Sophii 21 a ostatní studenti byli stejně staří. Někteří z jejich spolubojovníků žijí ještě dnes.

Hrdinové, kteří nám mohou být vzorem, se stali v naší generaci vzácní. Tito lidé byli hrdinové: šli do boje, který pro ně byl téměř beznadějný, s nadějí, že druzí ten boj převezmou. A jsou nám vzorem: bojovali za svobodu a odpovědnost a za své i naše lidství.

Nestvůrné a nelidské násilí despotie je umlčelo. Nesmíme na ně nikdy zapomenout. A musíme mluvit a jednat za ně.

Politická svoboda je předpokladem naší osobní odpovědnosti, naší lidskosti: každý pokus udělat krok k lepšímu světu, k lepší budoucnosti musí být veden základní hodnotou svobody.

Pokládám za tragické, že Evropa věnovala téměř vždy pozornost jen nepodařenému příkladu Francouzské revoluce (nepodařenému alespoň až do de Gaullova zřízení V. republiky), zatímco velkolepý příklad americké revoluce – přinejmenším ve školní výuce – se sotva bere na vědomí a téměř vždy je nepochopen. Neboť Amerika podala důkaz, že idea osobní svobody, jak se ji poprvé snažil uskutečnit Solón z Athén a jak ji promyslel Immanuel Kant, není jen nějaký utopický sen. Americký příklad ukázal, že vládní forma založená na svobodě je nejen možná, ale že může úspěšně překonat největší obtíže. Vládní fronta založená především na vůli zabránit despotii – v neposlední řadě i despotii majority lidu, národa – dělbou a přidělováním moci a vzájemnou kontrolou těchto oddělených mocí. Je to myšlenka, která inspirovala všechny ostatní demokracie; je to i základní zákon demokracie německé.

Avšak Amerika prošla svízelnou cestou. Jde po této cestě od revoluce z roku 1763 a přes své veliké úspěchy není stále ještě u konce. Boj o svobodu pokračuje dál.

Velká idea osobní svobody všech lidí, která americkou revoluci inspirovala, stála v ostrém protikladu k americké instituci otroctví, zděděné z předrevoluční doby, zvláště od Španělů, a v oblasti jižních států hluboce zakořeněné více než 100 let. Spojené státy se proto rozpadly na dvě poloviny poté, co jižní státy započaly preventivní válku proti státům severním. Byla to snad dosud nejstrašnější válka, a byla to válka občanská, v níž proti sobě navzájem stáli přátelé i rodinní příslušníci. Mnohým se zdálo, že

americká cesta ke svobodě bude právě tak neúspěšná jako cesta francouzská. Avšak za největších obětí na obou stranách (600 000 mrtvých, přičemž jednou z obětí byl prezident Abraham Lincoln) byl zprvu úspěšný útok jižních států odražen a nakonec byly jižní státy poraženy. Otroci byli osvobozeni, ale nevyřešený zůstal nesmírně obtížný problém, a to integrace potomků někdejších černošských otroků, překonání nelidské sociální instituce, která existovala po staletí a na kterou se pro rozdílnou barvu kůže nedokázalo tak hned zapomenout.

Dosud jsem neviděl jediné německé historické dílo, které by tuto situaci alespoň zčásti správně popisovalo a hodnotilo.

Patří k největším zážitkům mého života, že jsem měl mezi lety 1950 a 1989 příležitost prožít, jak se různé vlády Spojených států snažily někdejším otrokům pomoci k tomu, aby se stali rovnocennými občany. Chci se zmínit jen o jedné epizodě. V roce 1956 jsem byl hostem na univerzitě v Atlantě, v centru někdejších jižních států. Univerzita tehdy měla jen černé studenty a bílí profesori tvořili menšinu. Jednou jsem se ptal rektora, významného učence (černocha), jak a kdy došlo k založení této krásné, velké a šťastné instituce. Ke svému překvapení jsem se dozvěděl, že tato černošská univerzita v centru jižních států byla založena šest let po občanské válce, a to spojením několika černošských kolejí – myslím, že osmi -, které byly všechny založeny různými křesťanskými církvemi a v nichž spolu pracovali bílí a černí duchovní a učitelé.

Rád nechám na vás, abyste o této skutečnosti přemýšleli a srovnali ji se slovy Meyerova encyklopedického lexikonu, kde se o konci občanské války píše: „Naproti tomu otroctví, vlastní podnět k válce, bylo vyřešeno jen zdánlivě.“ Mně se rozhodně zdá výraz „zdánlivé řešení“ zcela pochybený, jako mnoho jiného v příslušném heslu, a kladu si otázku, jaké pravé řešení by asi autor navrhoval. Na mne v každém případě historie této university v

Atlantě hluboce zapůsobila. A také mnoho jiných snah, které jsem tehdy na místě mohl spoluprožívat.

Byl jsem v mnoha zemích, nikde jsem však nedýchal tak svobodný vzduch jako ve Spojených státech amerických. A nikde jsem nenašel tolik idealismu spojeného s tolerancí a touhou pomáhat a učit se; a tak účinný a praktický idealismus, tak velkou ochotu pomáhat druhým. Byl jsem také později na amerických univerzitách, kde integrace černochů byla plně úspěšná, takže barva pleti se už nezdála hrát žádnou roli.

Říkám to všechno s plným vědomím, že se to možná nerado slyší. Když jsem před třemi lety na jednom kongresu v Hannoveru ve své přednášce obhajoval Ameriku, protože v jiných přednáškách byla napadána, došlo k rámusení a protestujícím výkřikům a byl jsem doprovázen pískotem. Vítal jsem to jako známku toho, že se moji posluchači nenudí. A byl jsem šťasten, neboť jsem mohl mít pocit – nebo si namlouvat -, že bojuji za svobodu a toleranci.

* Přednáška, jež se konala na univerzitě v Eichstättu v květnu 1991. (Obs. v: Karl R. Popper: Život je řešení problémů. Mladá fronta Praha 1997, s. 222 – 236.)

** Cituji ze Sacharovovy knihy Mein Leben (Můj život). Piper, München/Zürich 1991, s. 251.